

Μαργαρίτα Παπαγεωργίου, «Εισαγωγή»
(για το έργο *Θρήνος της Κωνσταντινούπολης*)

Το γεγονός της άλωσης της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς, αν και ήταν αναμενόμενο λόγω της παρακμής στην οποία είχε περιέλθει το Βυζάντιο, υπήρξε κάτι που συγκλόνισε τόσο την Ανατολή όσο και τη Δύση. Αποτέλεσμα ήταν να γραφτούν πολλά έργα που αναφέρονται σε αυτό, είτε πεζά είτε έμμετρα. Μέσα στο πλήθος των σχετικών κειμένων κεντρική θέση κατέχουν οι λεγόμενοι *θρήνοι* ή *μονωδίες*. Στα κείμενα αυτά ο δημιουργός θρηνεί για την κατάσταση στην οποία έχει υποπέσει η βασιλίδα των πόλεων. Συνήθεις ήταν και οι *χρησμοί* που διαδέχτηκαν τους *θρήνους*, όπου εμπεριέχονται προφητείες για την ανακατάληψη της Πόλης και στους οποίους είναι ευδιάκριτη η ελπίδα των Βυζαντινών. Παράλληλα γράφτηκαν πολλά βραχεία χρονικά¹ ή κάπως εκτενέστερες διηγήσεις, στις οποίες εμπεριέχονται διάφορες παραδόσεις για τον τελευταίο αυτοκράτορα, Κωνσταντίνο ΙΑ΄ Δραγάση Παλαιολόγο. Το κείμενο *Θρήνος της Κωνσταντινούπολης* διασώζει μια τέτοια παράδοση. Επιπλέον, ενσωματώνει στοιχεία θρήνου, εφόσον ο συντάκτης του θρηνεί για την πτώση της Πόλης, ενώ υποφώσκει και η ελπίδα ότι σε μελλοντικό χρόνο το έλεος του Θεού θα καλύψει πάλι τους Βυζαντινούς.

Το όνομα του συγγραφέα του συγκεκριμένου έργου δεν είναι γνωστό. Δεν υπάρχει κάποια διαθέσιμη πληροφορία σχετικά με αυτόν ούτε αναγνωρίζεται ως δικό του κάποιο άλλο κείμενο, με βάση τη μέχρι σήμερα έρευνα. Άγνωστος είναι και ο τόπος και ο χρόνος συγγραφής του έργου. Ωστόσο, μπορεί να υποτεθεί ότι γράφτηκε αμέσως μετά την άλωση της Πόλης, όταν ήταν ακόμη έντονος ο απόηχος των γεγονότων που περιγράφει. Όσον αφορά στη γλώσσα του πεζογραφήματος, χαρακτηρίζεται από αρχαϊζόντες και δημώδεις τύπους.

Το συγκεκριμένο κείμενο έχει διασωθεί σε δύο χειρόγραφα. Το ένα είναι ο κώδικας του Παρισιού Suppl. grec 467 (Π), φ. 191-193, ενώ το δεύτερο είναι ο κώδικας Πολλάνη 39 (Α) της Εθνικής Βιβλιοθήκης με αριθμό 2414, στις σελίδες 283-284. Ο πρώτος κώδικας φέρει την

¹ Ανώνυμες χρονογραφικές σημειώσεις λαϊκών ανθρώπων, συνήθως στο περιθώριο βιβλίων ή χειρογράφων. Μικρής έκτασης, αναφέρονται σε σημαντικά γεγονότα της προσωπικής ζωής ή/και του κοινωνικού βίου.

επιγραφή *Θρήνος της Κωνσταντινούπολης*, ενώ ο δεύτερος *Το πότε επάρθη η Κωνσταντινούπολις*. Στο κείμενο περιέχεται παράδοση για την Άλωση και τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο ΙΑ΄ Παλαιολόγο, η οποία δεν είναι γνωστή από κάπου αλλού.

Τα κείμενα των δύο κωδίκων διαφοροποιούνται στο αρχικό τους μέρος. Πρόκειται για την εισαγωγή που βρίσκεται στη σελίδα 248 της έκδοσης του [Σπ. Λάμπρου](#) (1908, 248-25). Το κείμενο του κώδικα του Παρισιού αρχίζει με αναφορές σε δύο κείμενα της Παλαιάς Διαθήκης, τον *Ψαλμό 78* του Δαβίδ και την ωδή των τριών παιδών, κάνοντας έτσι συσχετισμό με τη σύγχρονη πραγματικότητα.² Η Κωνσταντινούπολη, όπως άλλοτε η Ιερουσαλήμ, πάσχει εξαιτίας των αμαρτιών των κατοίκων της. Η φύση καλείται να αντιδράσει στο συγκλονιστικό γεγονός της Άλωσης. Αντίθετα, ο κώδικας Πολλάνη ξεκινάει με τον χρονικό προσδιορισμό των γεγονότων που θα περιγράψει. Είναι η 29η Μαΐου του 1453. Παράλληλα, δηλώνεται και ο τόπος· πρόκειται για την πόλη που θεμελίωσε ο Κωνσταντίνος, ο γιος της Ελένης, και της οποίας τελευταίος βασιλιάς είναι πάλι ο Κωνσταντίνος, γιος μιας άλλης Ελένης. Ο λόγος είναι για την Κωνσταντινούπολη και ο πρώτος Κωνσταντίνος που αναφέρεται είναι ο Μέγας, ενώ ο δεύτερος ο Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Δραγάσης Παλαιολόγος. Σε αντίθεση, στο πρώτο κείμενο δεν αναφέρεται ο τόπος ούτε ο χρόνος, αλλά είναι σαφές από τον τίτλο και από την περιγραφή ότι πρόκειται για την Κωνσταντινούπολη την ημέρα της άλωσης. Στη συνέχεια, ο κώδικας Πολλάνη αναφέρει πως ο ήλιος καλύφθηκε χωρίς να έχει γίνει έκλειψη. Ήταν απλώς σημάδι από τον Θεό, για να γίνει γνωστό ότι η βασιλίδα των πόλεων κυριεύθηκε.

Όσον αφορά στο υπόλοιπο κείμενο, οι δύο κώδικες δεν διαφοροποιούνται ως προς τις πληροφορίες που παρέχουν. Ο βασιλιάς, καθώς βρίσκεται στην πύλη του Αγίου Ρωμανού, συναντά έναν ναό στα δεξιά του. Σε αυτό το σημείο ο συγγραφέας περιγράφει το ακόλουθο περιστατικό, το οποίο δεν είναι γνωστό από αλλού. Αναφέρει ότι του το εξιστόρησαν αυτόπτες

² Στο πρώτο γίνεται λόγος στα δεινά που υπέστη η Ιερουσαλήμ, καθώς κυριεύθηκε και λεηλατήθηκε από ειδωλολάτρες – ο παραλληλισμός της με την Κωνσταντινούπολη είναι σαφής λόγω της άλωσης από τους Τούρκους. Όσον αφορά στην ωδή, με αυτήν οι τρεις παίδες προσευχήθηκαν στον Θεό να επέμβει και να τους σώσει από τον Ναβουχοδονόσορα, ο οποίος διέταξε να καούν στην κάμνο, επειδή δεν προσκύνησαν τα είδωλα. Η προσευχή τους εισακούστηκε και σώθηκαν. Ο συγγραφέας, με τη συγκεκριμένη αναφορά, προσδοκά ότι μπορεί να σωθεί με θεϊκή επέμβαση και η Κωνσταντινούπολη.

μάρτυρες, ώστε να προσδώσει αληθοφάνεια. Αφορά μια συνάντηση του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου ΙΑ΄ Παλαιολόγου με την Παναγία μέσα στον ναό της. Ο ναός δεν κατονομάζεται, αλλά μπορεί να υποθεθεί ότι είναι η εκκλησία της Παναγίας των Βλαχερνών. Η Παναγία περίλυπη, επειδή η Πόλη πάσχει, θυμίζει στον βασιλιά ότι πολλές φορές στο παρελθόν μεσίτευσε στον Θεό για να σωθεί η πόλη από επιδρομείς. Όμως, αυτή τη φορά η απόφαση του Θεού είναι αμετάκλητη. Τα γεγονότα που διαδραματίζονται έρχονται ως επακόλουθο των αμαρτιών του λαού και δεν είναι εφικτό να ανατραπούν. Προτρέπει, λοιπόν, τον αυτοκράτορα να παραδώσει το στέμμα της βασιλείας του για να το φυλάει η ίδια, μέχρι να έλθει άλλος ηγέτης να το παραλάβει. Ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος υπακούει και καταθέτει το στέμμα και το σκήπτρο του πάνω στην Αγία Τράπεζα. Με δάκρυα ομολογεί την προσωπική του ευθύνη για αυτά που υφίσταται η Πόλη και αποφασίζει να αγωνιστεί μέχρι θανάτου για την υπεράσπισή της. Η μορφή της Παναγίας και των αγγέλων της εξαφανίζονται. Παράλληλα, εξαφανίζονται το στέμμα και το σκήπτρο, τα οποία θα τα φυλάει η Θεοτόκος, μέχρι να παραδοθούν σε κάποιον μελλοντικό βασιλιά.

Το κείμενο κλείνει με την περιγραφή του θανάτου του βασιλιά. Συγκεκριμένα, αναφέρεται ότι αποκεφαλίστηκε και το κεφάλι του δόθηκε στον σουλτάνο. Σε όλες τις περιγραφές των τελευταίων στιγμών του αυτοκράτορα υπάρχει συμφωνία ως προς το ότι πολέμησε ως απλός στρατιώτης, όπως συμβαίνει και στο κείμενό μας. Σε άλλες αναφέρεται ότι ο βασιλιάς σκοτώθηκε, αλλά δεν ήταν εύκολη η αναγνώρισή του. Το γεγονός ότι δεν είναι με σαφήνεια γνωστό τί απέγινε, αποτέλεσε αφορμή για να διαμορφωθούν διάφοροι θρύλοι, ότι δηλαδή κοιμάται και, όταν έρθει η κατάλληλη στιγμή, θα ξυπνήσει για να ανακαταλάβει την Κωνσταντινούπολη. Ο λαός, που συγκλονίστηκε ύστερα από την Άλωση, αρεσκόταν να πιστεύει σε τέτοιου είδους δοξασίες, ώστε να διατηρείται ζωντανή η ελπίδα του για την ανακατάληψη της Πόλης.

Ενδιαφέρον θα είχε να προσδιοριστεί και η έννοια της αμαρτίας που αναφέρεται συχνά στο κείμενο. Δηλώνεται ότι ο λόγος για τον οποίο πάσχουν οι Βυζαντινοί είναι οι αμαρτίες και η παραδοχή αυτή ελπίζει ο συγγραφέας να ελκύσει το έλεος του Θεού. Η αλήθεια είναι πως η Κωνσταντινούπολη μετά την άλωση του 1204 βρισκόταν σε κατάσταση παρακμής, αλλά και τα πάθη ήταν πολλά, με αποτέλεσμα η έξοδος από την κρίση να καθίσταται ουτοπική. Η ηθική

σήψη ήταν προχωρημένη. Η πρόταξη του ατομικιστικού και υλικού συμφέροντος σε βάρος του συλλογικού επικρατούσε. Η απομάκρυνση από τον Θεό ήταν εμφανής, αφού είχε αντικατασταθεί από μια κίβδηλη προσκόλληση σε εξωτερικούς τύπους. Οι πλούσιοι Βυζαντινοί δεν ήταν διατεθειμένοι να προσφέρουν οικονομική βοήθεια, ώστε να μπορέσει η πόλη να αντιμετωπίσει την οικονομική κρίση.

Κορυφαίος, όμως, ήταν και ο θρησκευτικός διχασμός του βυζαντινού λαού που ήταν χωρισμένος σε ενωτικούς και ανθενωτικούς. Οι φιλενωτικοί επιθυμούσαν την ένωση των Εκκλησιών και προσδοκούσαν στην αποστολή βοήθειας από τη Δύση. Αντίθετα, οι ανθενωτικοί, μένοντας πιστοί στο ορθόδοξο δόγμα, δεν επιθυμούσαν την ένωση με τη Δύση, με αποτέλεσμα να μην επιδιώκουν και τη βοήθεια των Δυτικών. Λέγεται μάλιστα ότι ο Λουκάς Νοταράς, οπαδός των ανθενωτικών, δήλωσε πως είναι προτιμότερο να δουν τουρκικό φακίολι στην Πόλη παρά λατινική καλύπτρα, δηλαδή ήταν προτιμότερη η τουρκική κατοχή. Μέσα σε αυτό το κλίμα διχασμού, ο αυτοκράτορας, θεωρώντας ότι είναι αναγκαία η συνδρομή των ξένων, έκανε έκκληση στους Δυτικούς για βοήθεια, αλλά η προσπάθειά του υπήρξε ατελέσφορη. Ως απόδειξη καλής θέλησης προς τους ρωμαιοκαθολικούς, στις 12 Δεκεμβρίου του 1452 οργάνωσε συλλείτουργο στην Αγία Σοφία, όπου μνημονεύτηκαν ο Πάπας και ο απών Πατριάρχης Μάμμιας και αναγνώστηκαν οι όροι της συμφωνίας της Φλωρεντίας. Το συμβάν αυτό προκάλεσε έντονες αντιδράσεις τόσο του λαού όσο και του κλήρου και είχε ως αποτέλεσμα να μην συντελεστεί λειτουργία στο ναό της του Θεού Σοφίας, μέχρι τις 28 Μαΐου του 1453, παραμονή της Άλωσης.

Συνοψίζοντας, το κείμενο αναφέρεται αόριστα στην κατάσταση που επικρατούσε στη βυζαντινή αυτοκρατορία, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να αντλήσει κανείς στοιχεία για την εποχή. Αντίθετα, για την κατανόηση κάποιων σημείων, χρειάζεται να έχει γνώση της εποχής. Η αξία του έγκειται στο ότι αναφέρει παραδόσεις για τον αυτοκράτορα που δεν είναι γνωστές από κάποια άλλη πηγή. Η συνάντησή του με την Παναγία και η παράδοση των βασιλικών συμβόλων σε αυτή για να τα φυλάει, μέχρι να τα δώσει σε κάποιον άλλο, αναφέρεται μόνο εδώ.

Το κείμενο έχει εκδοθεί ολόκληρο μία φορά, από τον Σπυρίδωνα Λάμπρο στο περιοδικό *Νέος Ελληνομνήμων* το 1908. Ακόμη, το μεγαλύτερο μέρος του (λείπει μόνο η

ηθικοδιδασκτική εισαγωγή) περιλαμβάνεται στην *Πεζογραφική ανθολογία* του Γιώργου Κεχαγιόγλου (2001), όπου μπορεί να δει κανείς την εφαρμογή του μονοτονικού και άλλων εκσυγχρονιστικών στοιχείων (π.χ. ορθογραφία) στα κείμενα της πρώιμης νεοελληνικής λογοτεχνίας.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Λάμπρος 1908

Σπυρίδων Λάμπρος (επιμ.), «Μονωδίαι και θρήνοι επί τη αλώσει της Κωνσταντινουπόλεως», *Νέος Ελληνομνήμων*, τ. 5, τχ. 2-3 (30 Σεπτεμβρίου 1908), σ. 190-269.